

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС:

Кармаза О. О.,

доктор юридичних наук, професор

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРШЕННЯ

В статті розкрито проблеми та можливості запровадження в Україні дистанційної форми здійснення цивільного судочинства відповідно до міжнародного права та стандартів права Європейського Союзу, а також з урахуванням дії на території України спеціальних правових режимів: режимів воєнного чи надзвичайного стану. Об'єктом дослідження є процесуальні відносини, які виникають у зв'язку із захистом прав чи інтересів фізичних осіб, юридичних осіб, держави в цивільному судочинстві, та які обтяжені дією правового режиму воєнного чи надзвичайного стану на території України. Метою дослідження є встановлення можливості реалізації дистанційної форми (дистанційного режиму, онлайн режиму) здійснення цивільного судочинства в Україні відповідно до стандартів права Європейського Союзу та з урахуванням норм Конституції України. Запропоновано авторське бачення модифікації процесуальних прав осіб у цивільному судочинстві. Отримало подальший розвиток поняття «захист прав у цивільному судочинстві» в частині розширення його змісту. Досліджено поняття «електронне судочинство» та «дистанційна форма судочинства», розглянуто співвідношення цих понять. Доведено, що запровадження дистанційної форми розгляду цивільних справ в практичній площині без внесення відповідних змін в законодавство України є неможливим. Звертається увага на тому, що це питання

потребує комплексного вирішення з метою створення належної законодавчої бази. В статті електронний суд чи електронне судочинство розглядаються як елемент дистанційної форми судочинства, яка запроваджується як додатковий інститут здійснення цивільного судочинства під час дії спеціального правового режиму, встановленого законом, та який забезпечить віддалений розгляд справ у суді у межах, порядку та в спосіб, визначений ЦПК. Звертається увага на те, що під електронним судочинством, запровадженим в цивільному процесі, у вузькому значенні розуміється електронний документообіг та проведення судових засідань у режимі відеоконференції. Встановлено, що для науки цивільного процесу та практики залишаються актуальними та потребують подальших наукових досліджень проблеми, пов'язані із застосуванням цифровізації правосуддя, зокрема застосування в судовому процесі штучного інтелекту. Методологічною основою дослідження є філософсько-правові засади пізнання соціальних явищ, зокрема тих, що стосуються охорони, захисту та відновлення прав осіб (громадян та юридичних осіб) у цивільному процесі. В статті застосовано діалектичний, системно-структурний, нормативно-логічний, соціологічний, порівняльно-правовий методи пізнання. За результатами проведеного дослідження запропоновано удосконалення норм цивільного процесуального законодавства України.

Ключові слова: цивільний процес, дистанційна форма судочинства, електронне судочинство, євроінтеграція, права людини, воєнний стан.

DIGITALIZATION OF COURT SESSIONS IN CIVIL JUDICIARY AS A GUARANTEE OF ENSURING HUMAN RIGHTS: PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION

Karmaza O.O.,

Doctor of Law, Professor,

Professor Institute Of Continuing Education Taras Shevchenko

National University of Kyiv,

Vasylkivska st, 36, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4895-5220

The article reveals the problems and possibilities of introducing a remote form of civil justice in Ukraine in accordance with international law and European Union law standards, as well as taking into account the operation of special legal regimes on the territory of Ukraine: martial law or state of emergency regimes. The object of the study is procedural relations that arise in connection with the protection of the rights or interests of individuals, legal entities, and the state in civil proceedings, and which are burdened by the effect of the legal regime of martial law or a state of emergency on the territory of Ukraine. The purpose of the study is to establish the possibility of implementing a remote form (remote mode, online mode) of conducting civil proceedings in Ukraine in accordance with the standards of European Union law and taking into account the norms of the Constitution of Ukraine. The author's vision of modification of the procedural rights of persons in civil proceedings is proposed. The concept of "rights protection in civil proceedings" was further developed in terms of expanding its content. The concepts of "electronic justice" and "remote form of justice" were studied, and the relationship between these concepts was considered. It has been proven that the introduction of a remote form of consideration of civil cases is practically impossible without making appropriate changes to the legislation of Ukraine. Attention is drawn to the fact that this issue requires a comprehensive solution in order to create an appropriate legislative framework. In the article, the electronic court or electronic proceedings are considered as an element of a remote form of judicial proceedings, which is introduced as an additional institution for the implementation of civil proceedings during the operation of a special legal regime established by law, and which will ensure remote consideration of cases in court within the limits, order and manner determined by the Code of Civil Procedure. Attention is drawn to the fact that electronic court proceedings, introduced in the civil process in a narrow sense, are understood as electronic document circulation and the holding of court hearings in video conference mode. It was established that for the science of civil procedure and practice, the problems related to the use of digitalization of justice, in particular the use of artificial intelligence

in the judicial process, remain relevant and require further scientific research. The methodological basis of the study is the philosophical and legal basis of knowledge of social phenomena, in particular, those related to the protection, protection and restoration of the rights of individuals (citizens and legal entities) in the civil process. The article uses dialectical, systemic-structural, normative-logical, sociological, comparative-legal methods of cognition. Based on the results of the research, it is proposed to improve the norms of the civil procedural legislation of Ukraine.

Key words: civil process, electronic justice, European integration, human rights, martial law.

Вступ. Станом на жовтень 2022 року в Україні вже восьмий рік триває військова агресія Росії проти України. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64, затвердженим Законом «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», в Україні введено воєнний стан. В Україні до сьогодні діє правовий режим воєнного стану на підставі відповідних Указів Президента, затверджених законами. Дія правового режиму воєнного чи надзвичайного стану зумовлює модифікацію існуючих прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, а в юриспруденції – нові наукові дослідження з окресленої проблеми.

Крім того, вісім років тому (2014 р.) Верховна Рада України та Європейський Парламент одночасно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1], яка сприяла подальшому розвитку права України в руслі євроінтеграції. 28 лютого 2022 року в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, підтримуючи цілі, визначені у ст. 2 Договору про Європейський Союз [2], було підписано заяву про вступ України до ЄС і у березні 2022 року Європейський Парламент рекомендував державам-членам ЄС працювати над наданням статусу кандидата на членство у ЄС для України. В червні 2022 року Україна отримала статус країни-кандидата.

Спровоковані дією правового режиму воєнного стану проблеми захисту прав громадян в частині обмеження прав громадянина на захист у суді через неможливість здійснення судочинства на окупованих територіях України, територіях України, де ведуться чи велися бойові дії тощо, а також вибраний Україною європейський напрямок розвитку вимагають від вчених, науковців та суб'єктів законодавчої ініціативи, застосувавши принципи верховенства права та запобігання порушенню і обмеженню прав осіб, розробити та запровадити належні й ефективні засоби захисту права громадян на судовий захист в Україні. Тож доцільно говорити про правову рефлексію – про відображення в структурі та змісті прав і обов'язків тих реалій, що притаманні надзвичайній ситуації, та на які необхідно адекватно реагувати [3, с. 56]. Тобто, йдеться про модифікацію цивільних процесуальних прав та обов'язків [4, с. 1156-1164].

Відтак існує необхідність реагування на удосконалення та запровадження належних механізмів захисту прав осіб

в цивільному судочинстві. На це, зокрема, звернув увагу Голова Верховного Суду В.Князєв та запропонував створити механізм, що гарантував би громадянам доступ до правосуддя незалежно від ситуації в країні. Також він акцентував увагу на цифровізації правосуддя, а саме, на забезпеченні можливості учасникам процесу віддаленого доступу до суду та здійснення правосуддя в дистанційному режимі [5].

Проблеми своєчасного, доступного, ефективного захисту прав громадян у суді в умовах дії режимів воєнного чи надзвичайного стану на території України, а також проблеми, які пов'язані із розвитком цивільного процесу в напрямку євроінтеграції є предметом дослідження в Україні. Так, ці проблеми досліджували: С.Короед, В.Махінчук (Проблеми відшкодування майнової шкоди, завданої пошкодженням нерухомого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації, 2022), Д.Луспенник (Цивільний процес в умовах воєнного стану, 2022), Т.Комарова (Законодавство Європейського Союзу та вплив практики суду ЄС на

становлення європейського цивільного процесу, 2018), В.Бобрик (Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід та перспективи в Україні, 2016), І. Ізарова (Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу, 2015) та ін. Разом з тим, в науці цивільного процесу, а також на законодавчому рівні не вирішена проблема повноцінної дистанційної форми розгляду цивільних справ, яка б сприяла своєчасному, об'єктивному, всебічному захисту прав осіб в суді та відповідала б правовим засадам Європейського Союзу.

Метою дослідження є встановлення можливості реалізації дистанційної форми (дистанційного режиму, онлайн режиму) здійснення цивільного судочинства в Україні відповідно до стандартів права Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Пандемія Covid-19, введення в Україні правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, неможливість здійснення цивільного судочинства через військову агресію Росії на території України

ці та інші проблеми, а також обраний Україною євроінтеграційний курс, вказують на необхідність удосконалення цивільного процесуального законодавства України в частині фундаменталізації прав й свобод людини і громадянина та забезпечення доступності правосуддя як міжнародного стандарту справедливого судочинства, зокрема, шляхом цифровізації. В Декларації Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕJ) Ради Європи (2020 р.) вказала на необхідність прийняття ефективних рішень під час дії пандемії для забезпечення безперервності роботи судів та доступу до правосуддя. При цьому звернула увагу, що ІТ-рішення (онлайн-послуги, дистанційні судові засідання та відеоконференції) та подальший розвиток цифрового правосуддя мають завжди здійснюватися у відповідності до основних прав та принципів справедливого судового розгляду [6]. Впровадження можливості дистанційного режиму правосуддя в Україні широко почало обговорюватися після появи в Україні пандемії Covid-19 [7]. Тож тема

цифровізації правосуддя не є новою.

Судді звертають увагу на те, що зміст та форма провадження у цивільних справах в умовах воєнного стану повинні відповідати завданням та основним засадам цивільного судочинства, але мають бути особливості здійснення такого провадження в умовах воєнного чи надзвичайного стану [8]. Здійснення правосуддя судами в умовах дії воєнного стану має здійснюватися не лише в нерозривній зв'язці із забезпеченням реальної доступності кожного до правосуддя, а й забезпечення необхідних умов для роботи суддів, системи судоустрою України. Це потребує створення належної законодавчої бази [9].

Підтримуючи науково-практичну дискусію, зазначимо, що є необхідність обговорення та закріплення дистанційної форми судового засідання у випадках, в межах та в порядку, визначеному в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК) та з дотриманням міжнародних принципів і європейських стандартів в частині доступу до суду та дії принципу пра-

ва на справедливий судовий розгляд. Застосування дистанційної форми відповідає Директиві Європейського Парламенту і Ради (ЄС) про запровадження Європейського кодексу електронних комунікацій, Європейської етичної хартії використання штучного інтелекту в судових системах і реаліях, що їх оточують, тощо.

Відтак пропонуємо розрізнити поняття «електронне судочинство» та «дистанційна форма судочинства». Законодавство України не використовує та не розкриває їх значення. Разом з тим, ЦПК визначає підстави, межі та способи застосування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ст. 14), подачу заяви та документів в електронній формі (ст. ст. 43, 62, 128, 177), електронних доказів (ст. ст. 76, 83, 85, 93, 95, 100, 101, 146, 175), використання систем відеоконференц-зв'язку (ст. ст. 7, 14, 67, 69, 72, 73, 74, 203, 212) тощо. Крім того, ст. 11 Закону «Про судоустрій та статус суддів» визначає, що додатковим способом інформування ... може бути надання інформації з використанням Єдиного державного веб-порталу електро-

них послуг. Узагальнивши ці та інші норми законодавства України, дійдемо висновку, що в ньому визначається порядок, межі та спосіб електронного документообігу, а також проведення судового засідання в режимі відеоконференції (електронний суд у вузькому значенні).

В юриспруденції зазначається, що електронний суд – це підсистема ЄСІТС, що забезпечує можливість користувачам у передбачених законодавством випадках відповідно до наявних технічних можливостей підсистеми ЄСІТС реалізованого функціоналу створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи до суду, інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи [10]. Електронний суд як елемент інформаційного суспільства – це самостійна унікальна форма судового процесу, заснованого на новітніх ІТ, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі [11]. Електронне правосуддя охо-

плює широкий спектр ініціатив, включаючи використання електронної пошти, подання позовів у режимі онлайн, надання інформації в Інтернеті, використання відеоконференцій, відстеження в реальному часі реєстрації та стадій розгляду справи, а також отримувати доступ до інформації тощо [12].

З цими та іншими висновками тяжко не погодитися, оскільки дійсно електронний суд в частині електронного документообігу в судовому процесі, а також проведення засідань в режимі відеоконференцій існує в Україні. Плюси та мінуси електронного суду широко висвітлюються вченими та практиками. А саме, В.Бобриком, Н.Голубєвою, Ж.Васильєвою-Шаламовою, О.Захаровою, О.Грабовською, С.Короедом, Г.Тимченком, Р.Ханик-Посполітак та ін.

Вважаємо, що електронний суд слід розглядати як елемент дистанційної форми судочинства, яка може бути запровадженою як додатковий інститут здійснення цивільного судочинства під час дії спеціального правового режиму, встановленого законом, та

який забезпечить віддалений розгляд справ у суді у межах, порядку та в спосіб, визначений ЦПК. Такий висновок зумовлений подіями, пов'язаними із збройною агресією Росії на території України, дією правового режиму воєнного стану, небезпеками, які виникають в умовах воєнного стану для життя, здоров'я громадян тощо, а також підтверджується судовою практикою (ухвала ВП ВС від 7.06.2022 у справі №910/10006/19).

Перехід на дистанційну форму правосуддя під час дії правового режиму воєнного стану чи надзвичайного стану забезпечить гарантоване міжнародними договорами України (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини), Конституцією України, ЦПК право на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд справи у суді, сприятиме виконанню вимог Конституції, Закону «Про правовий режим воєнного стану» та інших законів України в частині здійснення правосуддя під час дії правових режимів (воєнного стану, надзвичайного стану чи режиму тимчасово окупованих територій України [13]).

Однак законодавство не регулює відносини використання дистанційної форми судочинства як форми, яка діє віддалено від приміщення суду. Більш того, норми Закону «Про судоустрій та статус суддів» забороняють проводити судові засідання поза спеціально обладнаних для цього приміщень. Разом з тим, вважаємо, що правовий механізм дистанційного режиму правосуддя може бути схожим на дистанційний режим проведення засідань Центральної виборчої комісії (ст. 11 Закону «Про Центральну виборчу комісію»).

У зв'язку з цим, пропонуємо внести зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», а також ЦПК в частині запровадження на період дії спеціальних правових режимів, визначених законом, у судовому процесі особливої онлайн роботи суду (дистанційного режиму), які б визначали порядок, підстави, межі, строки онлайн розгляду і вирішення цивільних справ з дотриманням завдань, визначених ЦПК. На науковому рівні – розширити зміст поняття «захист прав у цивіль-

ному судочинстві» в частині здійснення онлайн судових засідань (дистанційного режиму правосуддя). Також вбачається доцільним продовжити розробку теми запровадження цифровізації правосуддя шляхом залучення штучного інтелекту (далі – ШІ), яка відповідає Європейській етичній хартії використання штучного інтелекту в судових системах і реаліях, що їх оточують, Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні тощо, та може бути предметом окремого проекту закону України.

Загалом тема ШІ в судовому процесі не є новою для науки, однак потребує подальших досліджень. Запровадження ШІ в механізмі охорони та захисту прав та свобод учасників судового процесу повинно бути адаптованим до суспільних відносин, не порушувати конституційні права та свободи людини і громадянина в Україні, мати законодавче підґрунтя, а також враховувати Рекомендації CM/Rec(2020)1 Комітету Міністрів держав-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини тощо [14].

Висновки. Регулювання відносин у цивільному процесі, ґрунтуючись на динаміці розвитку та утвердженні системи правових принципів, визначених в Конституції України, міжнародному та європейському праві, має передбачати ефективні, своєчасні та обґрунтовані правові механізми захисту прав громадян у суді, спрямовані на забезпечення безперервності здійснення правосуддя. Тож, зміст поняття «захист прав у цивільному судочинстві» у широкому розумінні слід розглядати через здійснення онлайн судових засідань у цивільному судочинстві у випадках дії спеціальних правових режимів, у порядку, межах, строки та з підстав, визначених ЦПК. Запровадження дистанційної форми розгляду цивільних справ в практичній площині без внесення відповідних змін в законодавство України є неможливим.

З метою забезпечення безперервності здійснення захисту прав осіб в цивільному судочинстві пропонуємо "електронне судочинство" розглядати як елемент дистанційної форми, яка запроваджується як додатковий ін-

ститут здійснення цивільного судочинства під час дії спеціального правового режиму, встановленого законом, та який забезпечить віддалений розгляд справ у суді у межах, порядку та в спосіб, визначений ЦПК.

Потребують подальших наукових досліджень проблеми, пов'язані із застосуванням цифровізації правосуддя, зокрема щодо застосування в суді ШІ.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

2. Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>.

3. Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії Covid-19: колізії та правові шляхи вирішення: монографія. Є.О. Харитонов, О.І.Харитонova, С.Б.Булеца. Одеса. Вид. дім «Гельветика». 2021. 316 с.

4. Кармаза О.О. Захист прав та інтересів громадян у цивільстичному процесі в умовах військового стану та військової агресії росії проти України. Російсько-українська війна (2014–2022 рр.): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та правові аспекти: Наукова монографія. Рига, Латвія : “Baltija Publishing”, 2022. 1421 с. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-144>

5. Треба створити механізм, що гарантував би громадянам доступ до правосуддя незалежно від ситуації в країні – Голова ВС. 18 серпня 2022. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1309125/>

6. Декларація СЕРЕЈ. Отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії Covid-19 і після неї. Неофіційний переклад, здійснений Верховним Судом. URL: <https://rm.coe.int/cepej-declaration-on-lessons-learned-cepej-2020-8rev/16809ede8b>

7. Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії Covid-19: колізії та правові шляхи вирішення: монографія. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, С.Б.Булеца. Одеса: Вид. дім «Гельветика». 2021. 316 с.

8. Луспеник Д. Цивільний процес в умовах воєнного стану. Верховний Суд. 17 червня 2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_present/2022_06_21_present_L.pdf

9. Смокович М.І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. Науковий вісник Ужгородського Національного

Університету. Серія ПРАВО. Випуск 70. 2022. С.450-455. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>

10. Електронний суд. Вікіпедія. URL: https://wiki-ccs.court.gov.ua/w/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F:%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%83%D0%B4

11. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Х. : Право, 2016. 72 с.

12. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_access_justice_UKR.pdf

13. Кармаза О.О. Забезпечення цивільних прав громадян в умовах дії правового режиму на тимчасово окупованій території України: загальнотеоретичні положення нотаріального процесу. Публічне право. 2015. № 3 (19). С. 305-313.

14. Кармаза О.О. Правова природа штучного інтелекту та цифрових технологій у цивілістичному процесі України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2021. Випуск 4. С. 24-30. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.4>